

ציונות כתאולוגיית שחרור

המקום שבו נושקות הדמוקרטיה והקדושה



גן הפסלים, כרמיאל
משואה לתקומה
הפסל: ניקי אימבר

חקר מקורות הציונות ומטרותיה
דון ג'קובסון

אדר תשפ"ה
מרץ 2025

הציונות כתאולוגיית שחרור

חקר מקורות הציונות ומטרותיה

דון ג'קובסון

אדר תשפ"ה

מרץ 2025

תוכן עניינים

1	מבוא
2	תאולוגיית שחרור וציונות
2	מהי תאולוגיית שחרור קלאסית?
2	מהי ציונות?
3	האם ציונות היא במהותה תאולוגיה או אידיאולוגיה?
4	האם הציונות מהווה סוג של תאולוגיית שחרור?
5	הקו הדק בין תאולוגיה או אידיאולוגיה לבין אלילות
6	ההלכה כסוג של אלילות
7	ארץ ישראל כסוג של אלילות
8	הקיטוב בין שמאל וימין כסוג של אלילות
8	שלום עכשיו כסוג של אלילות
9	הציונות כסוג של אלילות
10	שלושת המישורים או השלבים של הציונות
10	שלב א': מקום מקלט והגנה
11	שלב ב': פיתוח של תרבות ארץ ישראלית וממשל עצמי בארץ ישראל
12	האופן שבו הדת היהודית מיושמת הלכה למעשה במדינת ישראל
13	החברה הישראלית בת ימינו
14	ממשל-עצמי
14	שלב ג': אור לגויים
14	טעמי הגאולה
16	השיבה לארץ ישראל כעקרון במימוש הגאולה
16	המצווה להיות קדוש
18	המקום שבו נושקות הדמוקרטיה והקדושה
21	ברית הגאולה
23	אחרית דבר: האם אכן נעשה זאת שוב?
24	נספח: ארבע שאלות קשורות

הציונות כתאולוגיית שחרור

בְּאֵין חֲזוֹן יִפְרָע עִם (משלי כט:יח)
דון ג'קובסון

מבוא

במובנה הרחב ביותר, הציונות היא תנועה של שחרור לאומי - שחרור העם היהודי מכבלי גלות ארוכה וקשה. ציונות היא הכוח המניע מאחורי הקמתה של מדינת ישראל, הניצבת כעת בפני המשבר החמור ביותר שלה מאז מלחמת יום הכיפורים. במובנים מסוימים, המאבק הנוכחי חמור יותר מכל מאבק קודם, משום שהוא מורכב משילוב של אימים פיזיים קיומיים מבחוץ וממשבר קהילתי ומוסרי מעמיק מבפנים, אשר קורע את המרקם החברתי השברירי של המדינה.

אני מחבר את מאמר זה בניסיון למצוא מכנה משותף בקרב אלה הרואים את עצמם כציונים (הן בישראל והן מחוצה לה) ולהזכיר לאלה שבחרו לקשור את גורלם עם זה של מדינת ישראל, מדוע הם כן ומדוע בחרו להישאר. בכך, אני מקווה שאצליח למקד את מטרות הציונות באופן שיתרום ויהווה בסיס לדיון על עתיד הציונות ועל עתידה של מדינת ישראל.

כחסידי הציונות, שאינו מתנצל על כך, אשתדל ליצור שיח עם כמה ממבקריה – הן בתוך העולם היהודי והן מחוצה לו – ולגשר על הפערים בין השקפות חילוניות ודתיות. בניסיון להגיע לקהל רחב ככל האפשר אצטרך בעל כורחי להשתמש במונחים אשר לא ימצאו חן בעיני חלק מהקוראים בקהילה הדתית. לדוגמה, יש מי שעלולים להיפגע מהאופן שבו אני מתייחס לשם האלוהים ועצם השימוש בשם בכתב ובכלל. לעומת זאת, בקהילה החילונית, יש מי שידחו על הסף את עצם הרעיון של קיום האל. תגובות מסוג אלה צפויות ואולי בלתי נמנעות. אולם, כוונתי אינה לפגוע או להרחיק, אלא תקוותי היא שקוראים ימשיכו לקרוא את המאמר עד הסוף למרות כשלים, שגיאות או מונחים כלשהם שעלולים להיתפס כפוגעניים, ככל שיהיו.¹

בעוד שביקורת אנטי-ציונות תיאולוגית בקרב יהודים הינה מבורכת (ואף חיונית) במסורת הדמוקרטית של היהדות, אני מקווה שאצליח להראות גם שביקורת זו אינה במקומה. אני סבור שהציונות – כשלוחה של היהדות – שואפת לגאולת העם היהודי בפרט ובסופו של דבר גם לגאולת האנושות כולה. לפיכך, אבחן את השאלה האם הציונות היא סוג של תאולוגיית שחרור (*liberation theology*). בכך, אציג את ההגדרה הקלאסית של תאולוגיית השחרור, ואדון בחלק מההבדלים בין תאולוגיה לבין אידאולוגיה ובקו הדק בין גישות אלה לבין אלילות.² כמו כן, אציע שלושה מישורים או שלבים של ציונות, אציע הגדרה יהודית לתאולוגיית השחרור ולמטרה האולטימטיבית שלה, ואת הקשר בין מטרה זו לבין ההתגלות בהר סיני, שעומדת בלב האמונה היהודית וביישומה.

¹ שימו לב גם שהערות השוליים הרבות במאמר זה, שחלקן כוללות הפניות לוויקיפדיה ומספר מקורות שאינם אקדמיים, נועדו בעיקר לספק לקוראים רקע נוסף לכל נושא ומהווים נקודת מוצא לחקר אישי.

² במאמר זה, אשתמש לרוב במונח 'אלילות' (כפי שיוגדר בהמשך) גם כדי לציין 'עבודה זרה', 'עבודת אלילים' ומונחים דומים.

תאולוגיית שחרור וציונות

מהי תאולוגיית שחרור קלאסית?

תאולוגיית השחרור³ הינה תנועה דתית וחברתית שצמחה באמריקה הלטינית מאמצע המאה ה-20 ועד סופה. בהובלת אנשי רוח של הכנסייה הקתולית, תנועה זו מדגישה את שחרורם של עמים מדוכאים מאי הצדק של מבנים סוציו-אקונומיים קיימים. אחד מתומכיה המובילים היה גוסטבו גוטיירס, כומר פרואני.⁴

גוטיירס כתב כי "שחרור אמיתי" יש שלושה ממדים עיקריים: (1) שחרור פוליטי וחברתי, כלומר חיסול הגורמים להיווצרות עוני ואי צדק; (2) שחרור של העניים והמדוכאים מכל "אותם הדברים המגבילים את יכולתם להתפתח באופן חופשי ובכבוד"; (3) שחרור מאנוכיות ומחטא וכינון מחדש של מערכת יחסי גומלין עם האלוהים ועם אנשים אחרים.

תאולוגיית השחרור הפכה לפופולרית במיוחד בקרב הקתולים באמריקה הלטינית, אם כי וריאציות שונות שלה אומצו גם בחלקים אחרים של העולם כגון תאולוגיית שחרור השחורים בארצות הברית, תאולוגיית השחרור הפלסטינית, ותאולוגיית השחרור האירית ביחס לצפון אירלנד. באמריקה הלטינית, תאולוגיית השחרור מדגישה את הרעיון המרקסיסטי של מלחמת המעמדות וחטא ממסדי. בכך, תומכי תאולוגיית השחרור באמריקה הלטינית הגיעו לעימות גם עם הכנסייה הקתולית עצמה.⁵

מהי ציונות?

הכמיהה לשיבה לארץ ישראל מהווה אחד היסודות התאולוגיים של היהדות, החל מגלות בבל לאחר חורבן הבית הראשון במאה השישית לפני הספירה, ולאחר מכן בעקבות חורבן הבית השני בשנת 70 לספירה. מרד בר כוכבא (שהחל בשנת 132 לספירה ודוכא על ידי הרומאים בשנת 135 לספירה) וגלי הגירוש שבאו בעקבותיו סתמו את הגולל על הממשל העצמי היהודי בארץ ישראל עד להקמתה של מדינת ישראל, אם כי נותרה בה נוכחות יהודית משמעותית עד לכיבוש המוסלמי במאה ה-7 לספירה.⁶ גם לאחר מכן, קהילות יהודיות קטנות ונרדפות המשיכו לשרוד בארץ לכל אורך הדורות, לרבות בתקופת השלטון הצלבני.⁷

הלכה למעשה, הציונות כתנועה היסטורית מודרנית צמחה מתחילת המאה ה-19 בקרב יהודי אירופה, שהאמינו שרדיפות היהודים בגולה יכולות להיפתר על ידי שיבת העם למולדתו בארץ ישראל.

ההתמקדות בארץ ישראל הייתה מושרשת חזק כל כך בתרבות ובליטורגיה הדתית של העם היהודי כך שאפילו החלוצים שהיו סוציאליסטיים ואנטי-דתיים באופן קיצוני, מצאו השראה אצל נביאי התנ"ך. למרות הקשר שלהם למסורת היהודית ולעם היהודי, היה על החלוצים להתגבר על התנגדות הממסד היהודי

³ <https://he.wikipedia.org/wiki/שחרור>

⁴ https://he.wikipedia.org/wiki/גוסטבו_גוטיירס

⁵ <https://liberationtheology.org/people-organizations/gustavo-gutierrez/>

⁶ https://he.wikipedia.org/wiki/עם_ישראל

⁷ https://he.wikipedia.org/wiki/יהודי_בארץ_ישראל

בתפוצות – הן הדתית והן החילונית – וגם על הקשיים הכרוכים בגאולת הקרקע באזור נטוש ולא מפותח, קודם בשלהי האימפריה העות'מאנית⁸ ולאחר מכן תחת המנדט הבריטי.⁹

האם ציונות היא במהותה תאולוגיה או אידיאולוגיה?

לאור הנ"ל, ולמרות שהריבונות היהודית בארץ ישראל הסתיימה כ-1800 שנים קודם לכן, הנוכחות של יהודים בארץ מעולם לא הסתיימה והקשר של יהודי התפוצות לארץ ישראל מעולם לא נותק לחלוטין (עוד על כך בהמשך). האמונה היהודית בציון כבמקום של גאולה שלמה מופיעה לעיתים קרובות בליטורגיה היהודית. ציון כמקום מקלט וגאולה מצאה את דרכה גם לתרבות המערבית הפופולרית.¹⁰

עם זאת, בשל תגובתה לטרור האיסלאמיסטי ולאיומי ההשמדה, מדינת ישראל מואשמת כיום ע"י אויביה בהיותה אידיאולוגיה קולוניאליסטית השואפת לחיסול הפלסטינים, בדומה אפילו לנאציזם ואידיאולוגיות נתעבות דומות. מאמר זה אינו מכוון לסכסוך הצבאי והפוליטי הנוכחי, אלא הוא נועד לבחון את אופייה של הציונות ואת הבסיס התאולוגי והאידיאולוגי שלה. עם זאת, לגבי טענות כאמור, הקוראים יכולים להסיק מסקנות משלהם, בהתבסס באופן חלקי לפחות על תוכנו של מאמר זה.

על מנת לשפוך אור על השאלה האם ציונות היא תאולוגיה או אידיאולוגיה ועל מנת להבחין ביניהן, מובא להלן לקט בלתי ממצה של מקורות, המשווה בין מגוון המאפיינים שלהן.

תאולוגיה	אידיאולוגיה
התאולוגיה הפכה בימי הביניים ל"מלכת המדעים" היות והיא מקשרת בין אמונה לבין תבונה ¹¹	הפילוסוף הצרפתי דה-טרסי השתמש לראשונה במונח "אידיאולוגיה" כדי לתאר את "מדע הרעיונות" שלו ¹²
התמקדות עיקרית בפרט ¹³	התמקדות עיקרית בחברה אידיאולוגיה כ"דת חילונית" שיכולה להשלים את הדת או להחליף אותה, אשר מגדירה זהות קבוצתית ומהווה "תוכנה תרבותית" ¹⁴

⁸ למי שמפקפק בתנאים הקשים ששררו בארץ ובמצבם החמור של תושביה לפני הגעת החלוצים, ראו את תיאוריו של המחבר ואיש המסעות האמריקאי מרק טוויין בפרק 56 לחיבורו "חפים מפשע בחו"ל" (1869) (באנגלית **Innocents Abroad**) <https://twain.lib.virginia.edu/innocent/text/inn56.html>

⁹ המנדט הבריטי שהתקבל מחבר הלאומים, החל בשנת 1917 לאחר תבוסת הטורקים במלחמת העולם הראשונה והסתיים בשנת 1947 כאשר בריטניה העבירה את המנדט לאו"ם, גוף שזה עתה הוקם.

¹⁰ דוגמאות לכך כוללות את האופן שבו ציון מוזכרת ביצירתו של הזמר בוב מארלי ולאחרונה גם בטריאולוגיית סרטי ה"מטריקס".

¹¹ Joel Satterly, *Educational Foundation: Ideology or Theology* <https://instituteofeducation.org/educational-foundation-ideology-or-theology/>

¹² https://en.wikipedia.org/wiki/Antoine_Destutt_de_Tracy

¹³ Steven Yearwood, *The Difference between Ideology and Theology?* <https://syearwood.medium.com/the-difference-between-ideology-and-theology-bc8cf2a2b10f>

¹⁴ שימו לב שאני משתמש במונח "תכנה תרבותית" בהקשר אחר בהמשך.

תאולוגיה	אידיאולוגיה
האמונה בעולם הבא או בעולם אחר ¹⁵ האמונה שהמציאות חורגת מהחווייה החושית	האמונה בקיום העולם הזה בלבד מדגישה תבונה, רציונאליות וחווייה חושית
הדת מבקשת לספק קוסמולוגיה שלמה והסבר למשמעות החיים ¹⁶ רוב הדתות מייחסות לעצמן גישה אוניברסלית לחיים	מציעה רעיונות המהווים בסיס לתאוריה כלכלית או פוליטית מסוימת בעוד שאף אידיאולוגיה לא מתיימרת לספק הסבר מלא של היקום, כל אידיאולוגיה מדגישה ערך עליון אחד שלפיו נמדדים כל יתר הערכים. ¹⁷
תאולוגיה פוליטית היא השקפת עולם אשר מחפשת התערבות אלוהית ומצפה לה ¹⁸	אידיאולוגיה פוליטית עוסקת בעיקר ביחסי הכוחות בין בני אדם

בנוסף, יש לציין שהתאולוגיה עצמה הינה תוצר של המסורת היוונית-נוצרית והייתה זרה למסורת היהודית עד למאה ה-12 כאשר הרמב"ם¹⁹ (ר' משה בן מימון) החל לשלב במרום את הפילוסופיה היוונית לתוך עבודתו.²⁰

בהתאם להגדרות הנ"ל, אפילו מה שמכונה תאולוגיית שחרור קלאסית, כפי שהתפתחה באמריקה הלטינית, אינה תאולוגיה, אלא אידיאולוגיה. למרות שמקורה בעיקר בחברי הכנסייה עצמה והיא מבוססת על תורת הברית החדשה המעניקה לה את מראית העין של סמכות דתית, יהיה נכון יותר לסווג אותה כאידיאולוגיה מאחר שהיא מאמצת בעיקר אידיאולוגיה פוליטית מרקסיסטית/סוציאליסטית של מלחמת המעמדות.

האם הציונות מהווה סוג של תאולוגיית שחרור?

בדומה למרקסיסטים של תאולוגיית השחרור של אמריקה הלטינית, גם החלוצים הציונים הראשונים דגלו בסוג של אידיאולוגיה סוציאליסטית, אך בניגוד למחולליה המקוריים של תאולוגיית השחרור, הייתה להם השקפת עולם אנטי-דתית מובהקת. יתר על כן, כבר בשלבים המוקדמים של הציונות ולפני קום המדינה, המפעל הציוני הצליח לקלוט מגוון רחב של אידיאולוגיות פוליטיות ודתיות – ימין, שמאל ומרכז – ולמשוך

¹⁵ Fr. Dwight Longenecker, *Theology or Ideology?*
<https://www.patheos.com/blogs/standingonmyhead/2014/05/theology-or-ideology.html>

¹⁶ *Is there a difference between ideology and religion, and if not, what does secularism achieve?*
<https://philosophy.stackexchange.com/questions/46431/is-there-a-difference-between-ideology-and-religion-and-if-not-what-does-secul>

¹⁷ לדוגמא, הקומוניזם מתאר מערכת של סידורים כלכליים וחברתיים אך אינו מתיימר להסביר כיצד עלה החיים על כדור הארץ. היא יכולה, לעומת זאת, לספק מסגרת שבה תכליות החיים יכולות להיגלות בעתיד דרך המדע (כגון תורת האבולוציה של דרווין).

¹⁸ Charles P. Henry, *Delivering Daniel: The Dialectic of Ideology and Theology in the Thought of Martin Luther King, Jr.*
<https://www.jstor.org/stable/2784219>

¹⁹ <https://he.wikipedia.org/wiki/רמב>

²⁰ הערות של הרב ד"ר אבי קדיש, 30.9.24.

אליו יהודים מארצות המערב ומאחר יותר, מארצות המזרח (בעיקר מארצות דוברות ערבית) דווקא משום שהוא נבע באופן אורגני משורשיו באמונה ובפרקטיקה היהודית ההיסטורית.

כך, בעוד שהמוקד העיקרי של הציונית המוקדמת היה אידיאולוגי, באמונה החילונית שלה בעליונות העולם הזה, ברציונאליות, בחוויה החושית, ובסוציאליזם, הציונות הצליחה לשלב מגוון רחב של רעיונות כלכליים וחברתיים אחרים (לרבות ליברליזם כלכלי) כמו גם אמונות דתיות המתמקדות בפרט, המנסות להוות קוסמולוגיית חיים שלמה, ואף אמונה בהתערבות אלוהית במעשי אדם – לרבות רעיונות משיחיים, הן יהודיים והן לא-יהודיים.

בהתחשב במאפיינים המיוחדים לשתייהן לעיל ובהקשר ההיסטורי שבו היא התפתחה, לא ניתן לסווג בנקל את הציונות באופן חד-משמעי כתאולוגיה או כאידיאולוגיה. האם ניתן לסווג את הציונות בשתי הקטגוריות ביחד, או האם יש להגדיר אותה כמשהו אחר לגמרי? על מנת לענות על שאלה זו, יש צורך להגדיר ביתר דיוק את הציונות ואת המשמעות של המילה שחרור. אולם, לפני כן, עלינו לחקור את הציונות דרך שורשיה באמונה היהודית ובפילוסופיה היהודית.

הקו הדק בין תאולוגיה או אידיאולוגיה לבין אלילות

בכל דיון על הבסיס האידיאולוגי או התאולוגי של הציונות, יש לקחת בחשבון גם את עיקרון היסוד של היהדות המתבטא בדיבר השני:

לא-תעשה לך פסל, וכל-תמונה, אשר בשמים ממעל, ואשר בארץ מתחת--ואשר במים, מתחת לארץ. ד. לא-תשתחוה להם, ולא תעבדם: (שמות כ:ד-ה)

ניתן להגדיר את היהדות על ידי התנגדותה הפעילה לאלילות על כל צורותיה.²¹ אנחנו נוטים לחשוב על האלילות במונחים של ביטוייה הפיזיים כגון פסלים, קמיעות וטוטמים או במונחים של אימוץ אמונות תפלות או אסטרולוגיה, אך לא חסרות דוגמאות להתנהגות אלילית בחיים מודרניים. כפי שהוצע ע"י פרופ' אסא כשר, כל דבר בעולם, שיש בו חשיבות עליונה בחייו של אדם, כאשר לוקחים אותו לקיצונית שלו, יכול ליפול תחת ההגדרה של אליל עבור אותו אדם. במתינות, השאיפה לכסף, לתהילה, לכוח או למין יכולה להפיק תועלת אישית וחברתית חיובית. אך, כאשר מגיעים למחוזות קיצוניים, מבלי להתחשב בערכים מתחרים שהינם לא פחות חשובים, התנהגות שכזו נכנסת לתחום האלילות. שלילת האלילות – התנגדות פעילה לכל "גילוי אפשרי של אלילות" – הינה, לפי פרופ' כשר, "המפתח... להבנה מחודשת של הדת היהודית" וכיוצא מכך – גם של הציונות.

אמונות ומנהגים רבים – דתיים וחילוניים כאחד – הנם בעלי פוטנציאל להפוך לעבודה זרה כאשר הם נלקחים לקיצוניות, בין אם בתחום החברתי, הפוליטי או האישי. להלן מובאות מספר דוגמאות לכך בחברה הישראלית כיום:

²¹ פרופ' אסא כשר, יהדות ואלילות, 2004, עמ' 27.

ההלכה כסוג של אלילות

דוגמה אחת ביהדות עצמה הינה היחס לעגונות. לפי ההלכה, על מנת להעניק אישור לבקשת אישה לגט מבעלה, עליה לקבל את הסכמתו של הבעל (לרבות במקרים של התעללות קשה). במקרים שבהם הבעל נעלם (בין אם מרצון ובין אם מכורח הנסיבות), על האישה להוכיח שהיעלמותו הינה לצמיתות, וכל זאת ללא תקופת ההתיישנות כלשהי. יחס מפלה מובהק זה כלפי נשים, המעוגן במשפט העברי, גורם לעתים קרובות למצוקה ארוכת טווח ולעתים לכל החיים, לנשים ולילדיהן, גם כאשר המניעים לסירוב של הבעל לתת גט אינם מוצדקים בעליל או כאשר הסיכויים להופעתו מחדש של הבעל שנעלם הינם קלושים או אפסיים בעליל. אף על פי כן, הפוסקים במקרים אלה (שהם תמיד גברים) נאחזים בפסקי הלכה ארכאיים, ומעמידים פסיקות כאמור מעל הדרישה לצדק ולהגינות, דברים הנדרשים בכל מקרה ומקרה, כמו גם הצורך בחמלה וברחמים פשוטים.

באותו אופן, ניקח לדוגמה צדיק שהתגייר ועבר את כל הליך הגיור בהתאם לכל כללי ההלכה, אך גיורו אינו מוכר על ידי פקיד רשום אוכלוסין משום שנעשה על ידי בית דין דתי של זרם ביהדות, שאינו נושא חן בעיני הרבנות או במקרה שהגיור נשלל לאחר מכן בשל אי הקפדת הגר (או הגיורת) על כל חוקי ההלכה.

בשתי הדוגמאות הנ"ל, בשל הנוקשות (או גם אולי הפחדנות) של הפוסקים מפרשי ההלכה היהודית, המשפט העברי עצמו הופך לסוג של עבודת אלילים המרוממת אותו מעל לכל שיקול אחר של הגינות וחמלה. במקרים כאלה, ההלכה כמסגרת אידיאלית של תקנות אשר פותחה בעיקר על מנת לאפשר את ההישרדות של העם היהודי בגלות על ידי ויסות ההתנהגות של יחידים וקהילות יהודים, הופכת אפוא לאליל.

באיזה שלב טוהר אידיאולוגי קיצוני מסוג זה מאיין את המטרה העיקרית שלשמה היא פותחה? הממסד הדתי האורתודוקסי מחזיק במונופול על כל ענייני המעמד האישי של יהודים במדינת ישראל מאז הקמתה. אולם, כ- 85% מהיהודים בתפוצות וכשני שלישי מיהודי מדינת ישראל אינם חיים לפי הדרישות המחמירות של ההלכה כפי שהיא מתפרשת על ידי הממסד האורתודוקסי. מתי אלה המפעילים את הכוח הזה יגיעו למסקנה שהם כשלו במשימתם העיקרית – שאמורה להקנות את תורת המוסר ולהוות דוגמה אישית לחברה כולה? בניסיונו לכפות את אורח החיים הקפדני שלו על כל היהודים בישראל, הממסד הדתי נכשל כישלון חרוץ בהוראת התורה (ובמקרים לא מעטים גם בחיים בהתאם לעקרונותיה). על ידי כך, ממסד זה הרחיק רבים מקיום המצוות ומניהול אורח חיים דתי ויצר במו ידו חברה שבה הרוב המכריע של יהודים בישראל בזים ליהדות המסורתית ונותרים בורים בכל הקשור לתורת ישראל ולהיסטוריה של היהדות. כתוצאה מכך, **תפארת הקדושה** מוכתמת ללא הרף על ידי הכיעור שבהפעלת הכוח הפוליטי על ידי הרבנות הראשית והמפלגות הדתיות. התנהגות של העדפת עמדות כוח ותקציבים על פני שיקולים אתיים, ובחירה של כפייה על פני שכנוע, הובילה דורות של יהודים ישראלים לתעב את אלה המחזיקים באורח חיים דתי ואת העיסוק ביהדות בכלל, ועל ידי כך למעשה מחללים את השם. לו היה חי כיום, האם אברהם אבינו היה שובר את הפסלים הללו?

ארץ ישראל כסוג של אלילות

ציונים רבים, דתיים וחילוניים כאחד, כל אחד בדרכו, רואים את ארץ ישראל עצמה כקדושה. אכן, עבור יהודים דתיים, אמונה זו נובעת מן הכתובים עצמם, תחושה המשותפת לדתות ולעמים אחרים, גם כאשר מערכות אמונה אלה מובילות למסקנות הפוכות לגמרי לגבי הקניין בארץ והחזקה בה. אולם, לפי האמונה היהודית, ולמעשה לפי כתבי הקודש היהודיים, הארץ אינה בבעלותו עם ישראל, אלא בבעלות האלוהים, כך שהישיבה בארץ ישראל והחזקה בה ניתנות על תנאי, ואינן אבסולוטיות.²² ביהדות, חזקה זו תלויה בקיום מצוות מסוימות כגון שמיטה, אך גם בהתנהגות טובה כגון מצוות "וגר לא תונה".²³

אולם, מבחינה מעשית, לבעלות בארץ יש השלכות עמוקות הלכה למעשה על מערכת המשפט, על זכויותיו וחירותיו של כל פרט המתגורר בה, על ההתפתחות התרבותית, ועל ביטויי ההגדרה העצמית הלאומית המתרחשים בה. הסכסוך על הארץ אינו מסתכם רק בשאלה איזה עם ישלוט כאן – במהותו הוא מהווה קונפליקט בין ערכים. הגדרת מכלול ההיבטים של התנגשות ערכים זו, חורגת מהיקפו של מאמר זה. אך די אם נאמר כי לפחות ברמה הבינלאומית, יש ליצור ניגוד חריף בין חזון של חברה המושתתת על עליונות המשפט, שבה אנשים יכולים להתבטא בחופשיות ולהתחבר לאנשים אחרים בחופשיות לבין חברה שבה הפרט כפוף לעריצות של אידיאולוגיה המושתתת על אימה וגחמות של קליקה שלטת, שגורפת את כל הכוח לעצמה.

מכל מקום, **הבל הבעלות** על הארץ נכנס לתחום האלילות כאשר הוא מועלה כערך עליון מעל כל שיקול אחר – כאשר הצדק מעוות על ידי אינטרסים אישיים או פוליטיים, כאשר הזכויות של הפרט נכפפות לזכויות המדינה ללא ערעור, כאשר מותר רק פיתוח תרבותי 'רשמי', או כאשר האינטרס הלאומי כהגדרתו על ידי אלה המחזיקים בכוח פוליטי, מחייב את חיסולם של היריבים והמתחרים שלהם.

אני תמיד נדהם מחדש כיצד אלה שמצהירים בלהט על אהבתם לארץ, הזועקים לשמים על קדושתה, ומוכנים לשפוך את דמם ואת הדם של אחרים על מנת לשלוט בה, בכל זאת אינם דואגים לשמירה על נופיה ועל חיות הבר שבה, מעבירים קרקעות ציבוריות לידיים פרטיות למטרות רווח ותו לא, פוגעים במאמצים למנוע את זיהומה, ומרעלים את האוויר, האדמה והמים שלה בפסולת ובאשפה שלהם.

אולי דרך טובה יותר להסתכל על שאלת הבעלות היא לאמץ את הגישה בה נוקטים עמים ילידים בחלקים שונים בעולם, בה אומרים ש'אנחנו שייכים לארץ' ולא ההפך²⁴, או המשל של ילידי אמריקה הצפונית: "אנחנו לא יורשים את הארץ מאבותינו, אנחנו שואלים אותו מילדנו".²⁵ אף על פי כן, לא משנה מה יחסנו לארץ ישראל ולכדור הארץ, הארץ לא תדע מנוחה עד שלא ננהג הלכה למעשה לפי ערכי הצדק ונשמור על נכסי הטבע והמורשת תוך איזון ראוי בין הצרכים שלנו כיום לבין צרכי הדורות הבאים.

²² מעבר לכך, הגבולות המדויקים כפי שהם מופיעים במקורות שונים אינם ידועים בוודאות (ראה להלן).

²³ ויקרא יט: לג: וְכִי-יִגְדֹר אִתְּךָ גֵּר בְּאַרְצְכֶם לֹא תוֹנֶה אֹתוֹ.

²⁴ https://he.wikipedia.org/wiki/אליא_שקור

²⁵ <https://www.firstnations.org/news/every-day-is-earth-day-join-us-in-calling-for-native-led-solutions-to-climate-change/#:~:text=The%20term%20acknowledges%20the%20special,borrow%20it%20from%20our%20children.%E2%80%9D>

הקיטוב בין שמאל וימין כסוג של אלימות

אחד המאפיינים של השיח הפוליטי העכשווי במדינת ישראל (כמו גם במדינות אחרות) הינו הפער המתרחב בין מי שמגדירים את עצמם (או מוגדרים על ידי אחרים) כשמאלנים או כימיניים. בפרדיגמה זו, שמאלני מזוהה כמי שבעד התערבות ממשלתית בכלכלה ובחברה, כמי שדוגל בזכויות אדם, זכויות נשים וזכויות הקהילה הגאה, כמי שבעד פתרון של שתי מדינות לשני עמים, וכחילוני באופן כללי, אם לא לגמרי אנטי-דתי. באופן דומה, וביחס הפוך, הימני מזוהה כמי שבעד אי התערבות ממשלתית בנושאים כלכליים וחברתיים, כמי שמעמיד את זכויות היהודים מעל זכויותיהם של אחרים, כמי שמתנגד לפגיעה בערכי המשפחה המסורתית, כמתנגד להקמת מדינה פלסטינית לצד ישראל, ובכללותו כמסורתי, אם לא אדוק, בענייני דת ושמירת המצוות.

כשתקראו את תיאור הטיפולוגיות הללו של שמאל וימין, תזהו אותן (אך לא בהכרח תזדהו עמן), כמו רובנו. אולם, מעטים מאיתנו מתאימים למשעי לטיפולוגיות כאלה או אחרות. במציאות, רובנו בנויים מתמהיל מורכב של תכונות אופי ואמונות. מי שתומך בזכויות טרנסג'נדרים יכול להיות גם נגד פתרון של שתי המדינות. אדם אחר ששומר באדיקות על ההלכה יכול להיות גם חבר קיבוץ. כפי שעולה ממחקרים רבים, האופן שבו אנחנו תופסים אירועים ואנשים אחרים מושפע במידה מכרעת על ידי הרקע שלנו – האומה, השבט והמשפחה שלנו – כי אנחנו נוטים להתחבר לאנשים ולקבוצות – וגם להצביע – בעקביות באופן שמחזק את ההטיות שלנו. זה בסדר ואף צפוי. מעטים מאיתנו משנים את השקפות עולמם הבסיסיות במהלך חייו. אולם, כאשר אנחנו נסחפים אחר תפיסותינו והולכים לאיבוד באשליה שהקריקטורות הללו מייצגות את המציאות, אנחנו נכנסים למחוזות האלילות. היאחזות הדוקה בהטיות שלנו הנוטות לשמאל או לימין אל מול ראיות הפוכות מהווה סימן היכר לכך שגלשנו מעבר לקו. הטיפולוגיות הנ"ל, אשר לעתים קרובות מקבלות חיזוק מהחסידיים האדוקים ביותר של עמדות אלו, מסתכנות בהפיכת כולנו לקריקטורות, ובכך עלולות לגרום לנו לאבד את צלם האלוהים, האנושיות שבתוכנו. ראו הוזהרנו.

וּשְׁמֵרְתֶּם לַעֲשׂוֹת כְּאֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם לֹא תִסְרוּ יָמִין וּשְׁמָאל. בְּכָל־הַדֶּרֶךְ אֲשֶׁר צִוָּה יְהוָה אֱלֹהֵיכֶם אֶתְכֶם תֵּלְכוּ לְמַעַן תַּחְיִין וְטוֹב לָכֶם וְהֶאֱרַכְתֶּם יָמִים בְּאֶרֶץ אֲשֶׁר תִּירָשׁוּ.
(דברים ה:כט-ל)

שלום עכשיו כסוג של אלימות

השאיפה לשלום היא תכונה כה בסיסית בנפש האדם, עד שלא אמורה להיות כל סיבה להזכירה כסוג של אלימות. שאיפה זו לשלום מוצהרת וחוזרת על עצמה לעתים קרובות בסידורי תפילה יהודיים וכן מכל במה. ואכן, מגילת העצמאות של מדינת ישראל מבליטה את השאיפה לשלום ולשכנות טובה עם המדינות השכנות כאחד העקרונות המכוננים שלה.²⁶ מאמצים כבירים הושקעו לאורך השנים כדי לפתח יחסים טובים הן בתוך

²⁶ <https://main.knesset.gov.il/About/Occasion/pages/declaration.aspx>

ישראל והן בין מדינת ישראל לבין העולם הערבי, וזאת בכל הרמות – החל מבתי ספר משותפים ופעילויות חברתיות, דרך פיתוח עסקי, סידורי ביטחון משותפים ויחסים דיפלומטיים.

אף על פי כן, וכפי שהודגם בצורה כה בוטה על ידי אירועי ה-7 באוקטובר ותוצאותיו, דחיית צורה כלשהי של דו-קיום – אפילו של מאמציהם האישיים של חברי הקיבוצים בעוטף עזה, אשר עמלו שנים רבות על פיתוח יחסים טובים עם תושבי הרצועה – ממשיכה להוות זן חזק וארסי בקרב רבים בחברה הערבית המוסלמית. אכן, כפי שראינו, היא שולחת גרורות לחלקים רבים של העולם האסלאם, ואף מעבר לו. רבים בתוך מה שמכונה 'מחנה השלום', הן בארץ והן מחוצה לה, מציינים את העוולות והטעויות של מדינת ישראל כגורם עיקרי, ולעתים קרובות אפילו **גורם** קריטי שיצר את מצב העניינים הנוכחי, ומאשימים בהיווצרו את המדיניות של מדינת ישראל ואת פעולותיה. יש הקוראים להטלת סנקציות על המדינה ולמעצם של המנהיגים הפוליטיים והצבאים שלה, ואף מרחיקים לכת וקוראים לפירוק המדינה עצמה.²⁷ אף אחד, ובוודאי אף מדינה, לא יכולים להיות חפים לגמרי מכל אשמה, ובמיוחד בזמן מלחמה. יחד עם זאת, עיוורון בשם השלום, בין אם בהיסח הדעת או בשוגג ובין אם בזדון, לנכונות המוצהרת (ולהצלחתו החלקית) של 'מחנה הסרבנים' להשמיד את מדינת ישראל, בפרט, ואת היהודים בכלל, הוא כשלעצמו סוג של אלילות.

האם שתי מדינות יכולות להתקיים בצוותא, זו לצד זו, כאשר מטרת האחת היא השמדת השנייה? האם מדינה המושתתת על עקרונות של אמון ורצון טוב כלפי שכניה יכולה לשרוד לאורך זמן לצד מדינה המושתתת על עקרונות של דיכוי וטרור, הן כלפי שכנותיה והן כלפי אזרחיה? האידיאל של שלום בין עמים, ואף שכנות טובה, לעולם לא יושגו על חשבון התאבדות לאומית.

הציונות כסוג של אלילות

גם הציונים, דתיים וחילוניים כאחד, חייבים להימנע ממלכודת האלימות. ציונות אשר מרוממת יהודים (או קטגוריות מסוימות של יהודים) למעמד עליון ורואה או מתייחסת לבני אדם אחרים כאל פחות מאנושיים, בכך שהיא מסרבת להכיר בצלם אלוהים בזולת, המרוממת את הבעלות על הארץ לדרגה של קדושה מבלי להתחשב בערכים אחרים אשר מקדשים ומשמרים את החיים, אינה יכולה עוד לטעון שהיא מייצגת ערכים יהודיים וחותרת תחת טיעוניה שלה לחזקה בארץ ולצדק. קנאות מסוג זה היא עצמה מהווה סוג של אלימות. אכן, כל אידאולוגיה או תאולוגיה, לרבות הציונות, כאשר לוקחים אותה לקיצוניות שלה, עשויה להיחשב לסוג של אלימות. הקנאות ככוח מניע הוכיחה את עצמה כהרת אסון בהיסטוריה היהודית. וכזו, כל אידאולוגיה או תאולוגיה של שחרור (או גאולה) חייבת, בהקשר של האמונה היהודית, להימנע מקיצוניות ולקדם חופש מכבלי הדוקטרינה והאלימות, במובנם הרחב יותר.

אודות אנטי-ציונות יהודי באופן כללי ראו האנלוגיה שהציעה נטשה האוסדורף בדיון מונק שהתקיים ב-17 ביוני, 2024:
https://www.youtube.com/watch?v=BwxFiWieMrE&t=186s&ab_channel=UKLFICharitableTrust

שלושת המישורים או השלבים של הציונות

לאחר שהצגתי היבטים היסטוריים ותרבותיים של הפילוסופיות המתייחסות לתיאולוגיית השחרור ולציונות, ואת האופן שבו שלילת האלילות מהווה מרכיב מרכזי באמונה היהודית, אפנה כעת לסקירת ההתפתחות של הציונות.

במאמר זה, אני מציע להתבונן בציונות דרך שלושה מישורים עיקריים עוקבים (אשר ניתן להגדירם גם כשלושה שלבים). מימוש של כל שלב עוקב תלוי בהמשך הקיומו הממושך של השלב הקודם, עליו הוא נבנה. בעוד שמבנה תיאורטי זה יכול לספק לנו מסגרת התייחסות שימושית להבנת תהליכים היסטוריים, יש לראות כל אחד מהשלבים כאילו הוא בלתי מוגבל בזמן – אין בכוונתי לתאר מצב סופי אידיאלי או 'אחרית הימים' ואין להסיק זאת מדבריי.

שלב א': מקום מקלט והגנה

המישור הראשון והמקובל ביותר בציונות כיום היא שמדינת ישראל מהווה מקום מקלט לעם היהודי אשר נרדף לכל אורך ההיסטוריה ובכל רחבי תבל.²⁸ ואכן, המניע המקורי של העליות הראשונות לארץ ישראל במאה ה-19 היה הימלטות מהפוגרומים ומהרדיפות של יהודי אירופה לאורך כאלפיים שנה ואשר נמשכו ללא הרף ובחומרה הולכת וגוברת עד לשיאם באמצע המאה ה-20.

כתוצאה מכך, התמיכה ברעיון השיבה למולדת קיבלה תאוצה בקרב יהודים רבים באותה תקופה, הן בגלל הרדיפות הממושכות והן בגלל הקשר העתיק של עם ישראל לארץ ישראל. יש לציין שהרעיון של הצורך במקום מקלט לא הוביל את כל יהודי אירופה למסקנה שהוא יהיה בארץ ישראל, פלשתינה הבריטית. ידוע שהבריטים הציעו חלק מאוגנדה (כיום חלק מקניה) כחלופה בתחילת המאה ה-20. אולם, רעיון זה ודומיו נדחו לבסוף.²⁹

בשלב ראשון זה, שהתאפיין בעיקר בהתיישבות חקלאית ובהכשרת קרקע, החלוצים הראשונים רכשו אדמות והקימו חברות חקלאיות קטנות באקלים הקשה ובאדמות הטרשים הנטושות. מרכזים עירוניים קטנים החלו להתפתח זמן קצר לאחר מכן.

החלוצים הראשונים הללו (הישוב) התעניינו בעיקר בהישרדותם ובהתפתחותם. למרות שלעיתים התפתחו יחסי ידידות עם שכניהם הערבים, היישובים היוו לעתים קרובות מטרה לפשיטות ולגניבות שמקורן בעיירות ובכפרים הסמוכים. כתוצאה מכך, החלוצים החלו לפתח אמצעי הגנה בסיסיים. רק כאשר החלו להתרחש פוגרומים בארץ ישראל בתדירות ובאכזריות רבה יותר במחצית הראשונה של המאה ה-20, החלו החלוצים והיישוב כולו להתארגן במבנים צבאיים היררכיים מתקדמים יותר לצרכי הגנה. בשלהי שנות ה-30, ארגוני

²⁸ זה לא תמיד היה כך. אחת המחלוקות המוקדמות והחריפות ביותר במחשבה הציונית נסוב סביב הוויכוח בין תאודור הרצל לאחד העם בראשית המאה ה-20. בעוד שהרצל דגל בציונות פוליטית, אחד העם ביקש לקדם ציונות רוחנית. בעוד גישת הציונות המדינית של הרצל ניצחה בתחרות זו, החלוצים בארץ ישראל כבר עסקו בפיתוח תרבותי ורוחני החל מהשלבים המוקדמים ביותר של ההתיישבות. התפתחותה של הציונות התרבותית מתואר בהרחבה בשלב ב'.
ראה לדוגמה: <https://www.anumuseum.org.il/he/blog/herzl-ahad-haam/>

²⁹ https://jewishaction.com/jewish-world/history/whats_the_truth_about_the_uganda_plan/

הגנה אלה החלו לקבל צביון צבאי של ממש, חלקית בסיוע הבריטים, ובשנות ה-40 כחלק מיחידות צבאיות של בעלות הברית במלחמת העולם השנייה. עוד יש לציין כי התפתחו קשרי הגנה הדדית בין החלוצים לבין תושבי הארץ האחרים – במיוחד הבדואים והדרוזים. הדרוזים סבלו גם הם מרדיפות של מאות שנים בגלל אמונתם, אשר נחשבת כשלוחה כופרת של האסלאם.

עם תום מלחמת העולם השנייה וגילוי ממדי השואה, היישוב היה בעמדה טובה יותר להגן על עצמו ויכול היה ליטול חלק במאמצים להביא ניצולי שואה עקורים מאירופה, ומאוחר יותר לקלוט יהודים שגורשו בהמוניהם ממדינות הערב החדשות של המזרח התיכון וצפון אפריקה.

כך, עם הקמת המדינה בשנת 1948, הציונות הגיעה למימוש חלקי של השלב הראשון – כמקום מקלט וכמקום בו היישוב היה יכול להגן על עצמו ולשרוד, ולו ברמה הבסיסית ביותר.³⁰

שלב ב': פיתוח של תרבות ארץ ישראלית וממשל עצמי בארץ ישראל

שלב זה, שהחל בשלב מוקדם מאד בחיי היישובים החקלאיים, מאופיין בעיקר בהתפתחות תרבותית ארץ ישראלית, קרי, לכינונה מחדש ולהתפתחותה של התרבות העברית והממשל העצמי בארץ ישראל.

כבר בראשית הדברים יש להדגיש כי התרבות היהודית בארץ ישראל אינה תופעה חדשה. כמצוין לעיל, גם לאחר הגירוש בעקבות מרד בר כוכבא, נותרה בארץ ישראל אוכלוסייה יהודית משמעותית תחת שליטים שונים עד לכיבוש המוסלמי. גם לאחר מכן, הייתה נוכחות יהודית מתמשכת בארץ בצורה זו או אחרת לכל אורך מאות שנות הגלות.³¹ יהודי התפוצות שמרו על הקשר שלהם לארץ ישראל במשך מאות שנים, על ידי דבקותם במצוות הדת המסונכרנות עם חילופי העונות בה. לוח השנה העברי מבוסס על חגים ומועדים של ימי קדם הקשורים קשר הדוק לאקלים המקומי שם.

כילד שגדל בניו יורק, תמיד נראה לי מוזר שחג סוכות חל בעונה שבה היה קור מקפיא בחוץ. היה צורך להתאמץ מאד אפילו בשביל לשבת בסוכה, שלא לדבר על לישון בה. וכך גם לגבי חגים חשובים אחרים – פסח ושבועות חלים באביב בארץ ישראל כשעדיין קר מאד בצפון אמריקה, באירופה ובמקומות אחרים בתפוצות. וכך גם לגבי השימוש בסמלי ארץ ישראל כגון ארבעת המינים בסוכות. במקרה זה, הוכחת הקשר הינה כפולה – ארבעת המינים הם מינים מקומיים והם גם מזכירים את הטקסים שהתקיימו בבית המקדש כאשר הוא עדיין עמד על תילו בירושלים.

"**תוכנת תרבות**"³² זו יכולה להיות אחד ההיבטים החשובים ביותר לטענת השייכות היהודית לארץ ישראל, היבט שאולי נשכח במידה מסוימת בחיפוש אחר הוכחות ארכיאולוגיות ("החומרה" באנלוגיה זו), שכן מורשת תרבותית זו מהווה **עדות חיה** לקשר של העם היהודי לארץ ישראל. לכן, בעוד שבשלב השני, הציונות שואפת לא רק לכונן מחדש ריבונות וממשל-עצמי של העם היהודי במולדתו המקורית (החיונית למימוש

³⁰ לרקע נוסף על תהליך זה, ראה ההרצאה (באנגלית) של חביב רטיג גור (החל מדקה 52:00):

https://www.youtube.com/watch?v=yKoUC0m1U9E&ab_channel=ShalemCollege-

³¹ גלות יהודית: שם.

³² באופן דומה לתפקידה של האידאולוגיה כ"תכנה תרבותית" ביצירת לכידות חברתית כמתואר לעיל, אלא שבמקרה זה שימשה שמירת המצוות ליצירת לכידות רב-דורית ומרחבית גלובלית/כלל-עולמית הקשורה למקום ספציפי – ארץ ישראל.

השלב הראשון), אלא היא מבקשת גם לחדש ולבנות מחדש את מורשתו התרבותית. היבט זה של הציונות הינו, מצד אחד, אולי הקשה ביותר לקבלה על ידי אויביה – אלה הרואים בציונות מפעל קולוניאלי – העובדה שעם יכול לחזור לארץ מולדתו לאחר כמעט אלפיים שנות גלות, דבר שאין כדוגמתו בספרי ההיסטוריה. אולם מאידך, חזרה זו מהדהדת בקרב עמים ילידים עקורים אחרים ברחבי העולם אשר שואבים ממנה השראה.³³

כמתואר לעיל, למרות זאת ואולי דווקא בגלל שמרבית החלוצים קיבלו את חינוכם המוקדם בשמירת מצוות מסורתית ובחדר היהודי³⁴, הם לא קיימו את המצוות והיו אפילו אנטי-דתיים בהשקפתם. הם הביאו עמם את הרקע התרבותי המזרח אירופאי שלהם, יחד עם רעיונות חדשים של סוציאליזם וקומוניזם ונחישות עזה להקים מבנים ותהליכים דמוקרטיים. במקביל להחייאת השפה העברית, הם ביקשו גם לפתח תרבות עברית חדשה במוסיקה, בספרות ובאומנויות. מאפיינים אלה של החלוצים נתנו למדינה שבהקמה את האוריינטציה הפוליטית שלה, אשר עדיין משפיעה על תרבותה.

גלי עליה מאוחרים יותר הביאו למדינה המתפתחת פרספקטיבות וצביון חדשים ושונים. בעקבות גלי העלייה של היהודים שגורשו מצפון אפריקה ומהמזרח התיכון בשלהי שנות ה-40 המאוחרות ובתחילת שנות ה-50 של המאה ה-20, לקח לתרבות המזרחית, שהיא מסורתית בעיקרה, שנים רבות להתקבל ולהשתלב בתרבות האשכנזית, החילונית והדומיננטית של החלוצים. כיום, התרבות המזרחית הפכה גם היא למרכיב מרכזי בחברה הישראלית ומשתלבת בה היטב.

האופן שבו הדת היהודית מיושמת הלכה למעשה במדינת ישראל

הדת היהודית עברה טרנספורמציה, התחדשות ופיתוח בשלב השני של הציונות ונשמרת במדינת ישראל בדרכים מגוונות המשקפות את מוצאם של המאמינים בה.

הציונות אשר הוחרמה ע"י הממסד האורתודוקסי (וגם הרפורמי) עד לשלהי המאה ה-19 הפכה לסלע יצוק של התנועה האורתודוקסית הדתית הלאומית, בעיקר הודות למאמציו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק.³⁵ קוק האמין שבניית הקהילה והאומה, ובכלל זה מאמציהם של החלוצים החילונים, היא כשלעצמה סוג של עבודת קודש.

התנועה הקונסרבטיבית (המסורתית) מזוהה היסטורית עם הציונות לפחות מסוף המאה ה-19 וכיום היא מזדהה באופן חזק עם הציונות ועם מדינת ישראל.³⁶ לעומת זאת, לזרם הרפורמי ביהדות (היום תנועת היהדות המתקדמת) היה לאורך ההיסטוריה יחס אמביוולנטי יותר כלפי הציונות, אם כי שיעור תומכיה

³³ A light for the Indigenous Nations, Indigenous Coalition for Israel website

<https://www.indigenouscoalition.org/articles-blog/a-light-for-the-indigenous-nations>

³⁴ כך למשל, בישיבת וולוז'ין בליטא, אשר נוסדה על ידי הגאון מווילנה ובראשה עמד הרב נפתלי צבי יהודה ברלין (הנצי"ב) באמצע המאה ה-19 ועד סופה, למדו תלמידי חכמים את הגמרא לצד מרקסיסטים ואנרכיסטים רדיקליים, שרבים מהם הפכו לימים למנהיגי התנועה הציונית.

³⁵ https://he.wikipedia.org/wiki/קוק/אברהם_יצחק_הכהן_קוק

³⁶ Parzen, Herbert. "Conservative Judaism and Zionism (1896-1922)". *Jewish Social Studies*, vol. 23, no. 4, 1961, pp. 235–64. JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/4465884>

במסגרת תנועה זו, גדל מאז השואה.³⁷ למרות העובדה שהתנועות הקונסרבטיבית והרפורמית הן הזרמים הגדולים ביותר ביהדות בעולם, רוב המאמינים המזוהים עם זרמים אלה גרים בחו"ל.³⁸

כתוצאה מכך, עיקר הפעילות הדתית הרשמית במדינת ישראל (וגם את כוח הכפייה) נשלט על ידי זרמי האורתודוקסיה השונים. יהודים אורתודוקסים, הן אלה שהתגוררו בישראל במשך דורות רבים, הרבה לפני קום המדינה והן אלה שהגיעו אליה מאוחר יותר, מהווים מרכיב צומח ורב השפעה על החברה הישראלית, הרבה מעבר למספרם בפועל הודות לשיעור ילודה גבוה והתפקיד שהמפלגות הדתיות שמייצגות אותם ממלאות במפה הפוליטית.

אלה שמתעלמים מהעיסוק בדת באופן הפגנתי או אף מתעבים אותו, גם הם נבדלים זה מזה בגישתם. רבים המתמיימים להיות חילונים גמורים ואינם מקיימים את המצוות, דבקים בכל זאת בגישה לפיה האורתודוקסיה היא הצורה הלגיטימית היחידה של היהדות. בעוד שהאורתודוקסיה מחזיקה במונפול על הפרקטיקה הדתית היהודית הרשמית בישראל, המתחים שקיימים בקרב זרמי האורתודוקסיה עצמם, החדירה של זרמים אחרים ביהדות לתוך החברה הישראלית למרות ההפליה המכוונת נגדם, וחילוניות במדינה, מבטיחים שהמילה האחרונה על צביונה של הדת היהודית במדינה טרם נכתבה.

החברה הישראלית בת ימינו

הלכה למעשה, החברה הישראלית כיום מורכבת מפסיפס של תת-תרבויות אשר משקפות את הנוכחות ההיסטורית הרב-דורית של יהודים וערבים כאחד ואת יישובם בארץ.

האוכלוסייה היהודית משקפת, במידה רבה, גם את גלי העלייה של יהודים מכל רחבי העולם. מספרים גדולים של עולים הגיעו מצפון ודרום אמריקה, מזרח ומערב אירופה, ברית המועצות לשעבר, וגם מחלקים אחרים של העולם כגון יהודי בוכרה מאזרבייג'ן, יהודי קוצ'ין מהודו וביתא ישראל מאתיופיה. כל אחת מהקבוצות הללו מביאה עמה תרומה שונה לחברה הישראלית. לאורך זמן, כל דור חדש משתלב אט אט בחברה ותורם להתפתחות התרבות הישראלית.

במידה הולכת וגוברת, תהליך זה נכון גם לגבי ישראלים דוברי ערבית, שאינם יהודים, המהווים כ-20% מאוכלוסיית המדינה – בעיקר מדובר באזרחים מוסלמים, נוצרים ודרוזים. הבדואים, המהווים חלק מהאוכלוסייה המוסלמית הסונית במדינת ישראל מהווים כ-3.5% מכלל אוכלוסיית המדינה ומהווים תת-תרבות בפני עצמה. הדרוזים והבדואים משרתים מזה שנים רבות בצה"ל. לאחרונה, ערבים נוצרים ובמידה פחותה גם מוסלמים שאינם בדואים משתלבים גם הם במסגרות הצבא, משמר הגבול ומשטרת ישראל. ככל שההזדמנויות החינוכיות והכלכליות התרחבו עם הזמן, יש פחות בידול בחברה כך שקשה יותר להבחין בין הדורות החדשים של כל קבוצות האוכלוסייה הללו לבין עמיתיהם היהודים, כאשר רבים מהם תופסים עמדות בכירות במערכת הביטחון, ברפואה ובהיי-טק וחולקים במידה מסוימת את אותן מגמות במוסיקה ובתרבות.

³⁷ <https://urj.org/blog/odd-couple-reform-judaism-and-zionism>

³⁸ <https://www.pewresearch.org/short-reads/2016/03/15/unlike-u-s-few-jews-in-israel-identify-as-reform-or-conservative/>

ממשל-עצמי

המבנה הפוליטי שהורישו החלוצים ועמיתיהם העירוניים עדיין מהווה בסיס לנוף הפוליטי במדינה בת ימינו. מבנה זה, שסיפק גם צורת ממשל דמוקרטית שמייצגת את מרבית מגזרי החברה הישראלית ושאפשר את קליטתם של מיליוני יהודים ואת השתלבותם המתמשכת של אזרחיה דוברי הערבית על גווניהם, מתקשה עדיין להכיל את הקקופוניה של התרבויות ומערכות האמונה הסותרות. יתר על כן, כתוצאה ממבנה זה, התרבות הפוליטית בישראל נתונה לא פעם לסחטנות ולעריצות המיעוט, בפרט בענייני מעמד אישי של אזרחיה כגון נישואין וגירור.

לפיכך, ניתן לטעון שמדינת ישראל נמצאת עדיין אי שם באמצע השלב השני של הציונות ויש עדיין כברת דרך בפניה.

שלב ג': אור לגויים

אֲנִי יְהוָה קְרָאתִיךָ בְּצֶדֶק, וְאַחֲזֶק בְּיָדְךָ; וְאַצְרֶךְ, וְאַתֶּנְךָ לְבְרִית עִם--לְאוֹר גּוֹיִם. (ישעיהו נב:ו)

כל דיון על ציונות כתאולוגיית שחרור (liberation theology) מחייב אותנו להבהיר למה אנו מתכוונים במונח 'שחרור'. במשמעותו הקלאסי של המונח כפי שהוצג ע"י גוטיירס (ראה לעיל), תאולוגיית השחרור קשורה קשר הדוק לאמונה הנוצרית בחטא ולעקרונות מרקסיסטיים של מלחמת המעמדות.

לשחרור יש קונוטציה שונה במסורת היהודית. בעברית, המילה שחרור משמשת לציון השתחררות מכוח שולט כגון הבריטים במלחמת השחרור (העצמאות) או השתחררות מחובות. ביהדות, המשמעות המדויקת יותר של המונח בהקשר הנוכחי הוא במובנו המסורתי – גאולה.³⁹ בניגוד להגדרתו של גוטיירס, הגאולה אינה קשורה במישרין לבסיס חברתי-כלכלי מסוים (אם כי, הדין העברי מדגיש את הדאגה הכלכלית לאלמנה, ליתום ולאיביון). בנוסף לכך, בעוד הגאולה נושאת קונוטציה דתית מסוימת של שחרור מחטא, היא עושה זאת בהקשר של התיאולוגיה היהודית שאינה מאמינה בחטא הקדמון ורואה בכל אדם אחראי לבחירות המעצבות את אופיו ולתוצאות מעשיו.

טעמי הגאולה

בעוד הגאולה נקשרה באופן מסורתי בליטורגיקה ובפרקטיקה היהודית עם רווחה לאומית (כגון הגנה מפני אויבים) או עם רווחה חברתית (כגון גאולת שדות ובתים), הגאולה נקשרה גם לסוף הגלות ולחזון אוטופי של העולם.⁴⁰ במסורת היהודית, נהוג לחשוב שגאולה כזו תבוא באופנים שונים. סידורי תפילה יהודיים מלאים באזכורים ל'ימות המשיח' ול'עולם הבא' – עולם אידיאלי אשר עתיד לבוא, בין אם כעולם פיזי כאן על כדור הארץ או במקום אחר או כעולם רוחני בעל מאפיינים לא מוגדרים. ביהדות, מדובר בתפיסה חדשנית שהתפתחה במקביל (ואולי לא במקרה) לנצרות בשלהי תקופת הבית השני ובתקופת המשנה המוקדמת.

³⁹ הגאולה קשורה גם לרעיון של ישועה (salvation) אבל משמעות זו טומנת בחובה גם נימה נוצרית מסוימת אשר תהיה מטעה ולא תתאים בהקשר שלנו.

⁴⁰ אמונה באחרית הימים

רעיון 'אחרית הימים' מופיע בכמה מקומות בקאנון היהודי החל מספר דברים (ד:ל) ומאוחר יותר בנביאים, בתלמוד ומקומות אחרים⁴¹, אך אין דוגמה יהודית רשמית שקובעת מהם החיים לאחר המוות או 'אחרית הימים' האסכטולוגית.

משחיות, ככמיהה לגאולה בדמות גואל כל-יכול או יודע-כל אשר יגאל את האנושות מצרותיה, נראית כחלק מן הטבע האנושי (שכן היא מופיעה בתרבויות רבות), אך היא אינה כשלעצמה עבודת אלילים. ככל הידוע לנו, דמות משיחית יכולה להופיע בזמן כלשהו בעתיד. אולם, כאשר מובאת לקיצוניות, המשיחיות ככוח פוליטי מובילה בהכרח לאסון. כאשר דמות כגון יעקב פרנק⁴² באה וטוענת שהיא גלגול נשמתו של שבתאי צבי וגורמת לחסידיה להאמין שהם פטורים מחוקי המוסר או כשדמות כגון ג'ים ג'ונס מופיעה ומובילה את חסידיה לברית של רצח והתאבדות המונית בג'ונגלים של גיאנה⁴³, אזי משיחות כזו בוודאות גלשה למחוזות האלילות. באופן מעשי, המשיחיות מסיחה את דעתנו מהעבודה הקשה של תיקון עולם – שיפור עצמי, פיתוח חברתי ויחסים בינלאומיים המושתתים על שלום. המסורת היהודית (והניסיון שלנו עם משיחים כגון בר כוכבא, שבתאי צבי ויעקב פרנק) לימדו אותנו להיזהר ממי שמוכרים לנו חזונות אוטופיים. **ואין בהתגלות במעמד הר סיני התייחסות כלשהי לעולם הבא או למשיח – רק מערכת חוקים לפיה העם אמור לחיות והמצווה להיות עם קדוש.**

צורות אחרות של גאולה כוללות את הרעיון של בניה מחדש של בית המקדש וחידוש הקרבת הקורבנות (השקפה זו רווחת בקרב מיעוט קטן מאוד של יהודים). מרכיב נוסף של הגאולה הינו קביעה מחודשת של גבולות ארץ ישראל כמתואר במספר מקומות בתנ"ך וכמפורש באופנים שונים בתלמוד⁴⁴. באשר לגבולות האידיאליים של ארץ ישראל, יש לציין כי בעוד שגרעין שטח הארץ משותף לכל המקורות, היקפם המלא של גבולות אלה (ובמקרים רבים, גם זהותם) משתנה במידה רבה ובשום שלב, אף אחד מהגבולות לא התקיים במציאות על פני פרק זמן ממושך, אם בכלל.

המסורת היהודית מניחה גם עתיד אידיאלי שבו "וְגַר זָאב עִם-כֶּבֶשׂ, וְנֶמֶר עִם-גְּדִי יִרְבֹּץ" (ישעיהו יא:ה) ובהמשך "כִּי-מִלְאָה הָאָרֶץ, דָּעָה אֶת-יְהוָה, כְּמִים, לַיָּם מְכַסִּים" (ישעיהו יא:ט). חזיונות נבואיים דומים מופיעים לעתים קרובות בקאנון היהודי.

בליטורגיקה היהודית, הצהרת האמונה – קריאת שמע – מסתיימת בציווי "לֹא-תִתְּרוּ אַחֲרֵי לְבַבְכֶּם, וְאַחֲרֵי עֵינֵיכֶם, אֲשֶׁר-אַתֶּם זֹנִים, אַחֲרֵיהֶם" (במדבר טו:לט) וכל תפילה מסתיימת עם הבקשה 'להעביר גילולים מן הארץ והאלילים כרות יכרתו'. אם כן, אולי הגאולה תבוא באמצעות שלילת האלילות או כתוצאה ממנה.

⁴¹ לרשימת המקורות המתייחסים לנושא, ראו:

https://he.wikipedia.org/wiki/אחרית_הימים

⁴² יעקב פרנק:

<https://www.myjewishlearning.com/article/jacob-frank-and-his-followers/>

ג'ונסטאון:

<https://he.wikipedia.org/wiki/27%27ונוסטאון>

⁴⁴ גבולות ארץ ישראל:

https://he.wikipedia.org/wiki/הארץ_המובטחת

הרמב"ם חיווה את דעתו לפיה ימות המשיח, לכשיבואו, לא יהיו שונות מהחיים הרגילים ומהעולם כפי שהוא התפתח (ומתפתח), אך תהיה לנו הבנה טובה יותר של עצמנו ושל האלוהים. יש המאמינים שרק אלוהים יכול להביא את הגאולה; יש המאמינים שרק בני אדם יביאו אותה; ויש המאמינים ברעיון של שותפות אלוהית-אנושית. אך, בין אם אנו מאמינים שהאלוהים אדיש, שהוא מתערב באופן עצמאי בענייני העולם או משתתף או תומך במאמצנו להגיע לגאולה בכל צורה שהיא, מרבית היהודים מאמינים שעלינו לשקול כיצד ועד כמה תפקידנו לחולל את הגאולה כבר **בעולם הזה**.

השיבה לארץ ישראל כעקרון במימוש הגאולה

הליטורגיה היהודית מאז חורבן בית שני והגלות שהביא מרד בר כוכבא על העם היהודי, ראתה תמיד את השיבה לארץ ישראל כמטרת עליונה. מטרה זו באה לידי ביטוי במקומות רבים בסידור התפילה ובספרות היהודית ששורשיה בנביאים. החלוצים שאבו השראה מהנביאים, גם כאשר הם דחו את המגבלות ההלכה היהודית כפי שהתפתחו בתקופת בית שני ולאחריה ולאורך כל תקופת הגלות.

ניסיונותיהם של אויבי ישראל, וגם בקרב חוגים מסוימים של יהודים, לתקוע טריז בין היהדות לציונות עומדים בניגוד למסורת זו של שיבת ציון. יהודים המתיימרים לייצג סוג של יהדות לפיו הציונות והיהדות הן שני דברים נפרדים, מציעים סוג של יהדות אשר זרה למסורת היהודית⁴⁵ ואשר מהווה תופעה רדיקלית וחדשה יחסית⁴⁶, לא פחות מהטענה של החרדים כי לימוד תורה משתווה בצורה כלשהי לעבודה לפרנסתו של אדם או לשירות צבאי.⁴⁷

המצווה להיות קדוש

במעמד הר סיני, העם היהודי המתהווה, מצווה להיות עם קדוש:

"... וה'יתם לי סגולה מכל-העמים כי-לי כל-הארץ: ואתם תהיו-לי ממלכת כהנים וגוי קדוש".
שמות יט:הו

הרעיון של עם יהודי כעם נבחר נובע במידה רבה מקטע זה של ספר שמות. אך פירוש זה מטעה במידה מסוימת. למילה סגולה גם המשמעות של ייחודיות או נפרדות – או הקדשה (ראו להלן). הגדרה טובה יותר עשויה להינתן על ידי המונח הלטיני *sui generis* – יחיד במינו. מעבר לכך, ה'בחירה' של ישראל כעם סגולה כרוכה באחריות רבה ובענישה קשה, לרבות גלות, כשהעם אינו עומד באמות המידה הנדרשות של עול המצוות.

⁴⁵ "יהודי שאהבת ציון קמלה בלבו, נחרץ דינו לאבד את אמונתו באלוהי אברהם, באלוהים אשר נתן את הארץ כעירבון לגאולת כל האדם." הרב אברהם יהושע השל, **אלוהים מבקש את האדם**, 1955.

⁴⁶ רובם המכריע של יהודי התפוצות תומכים בישראל ומזדהים עמה, ולו כמס שפתיים, וגם אם הם חולקים על הפעולות או על מדיניות זו או אחרת של ממשלתה. בנושא יהודים לא-ציונים כלל, ומקומה של ישראל בזהות היהודית, ראו לדוגמא: https://he.wikipedia.org/wiki/אנטי_ציונות

⁴⁷ אולי האמירה של שמאי מתאימה כאן: "עשה תורתך קבע. אמר מעט ועשה הרבה" (פרקי אבות א:טו). בקידום הלימוד העקבי של תורה, שמאי הניח שעל כל אדם להקדיש זמן קבוע ללימוד תוך כדי עבודתו על מנת להתפרנס ושלמעשים ולפעולות יש משקל רב יותר מאשר ללימוד ולתפילה.

בכל מקרה, הרעיון של העם היהודי כנושא את לפיד הצדק והקדושה בעולם היווה סימן היכר של המחשבה היהודית לכל אורך ההיסטוריה, גם לנוכח סבל הרציחות, הגירושים, הפוגרומים ולאחרונה, במונחים היסטוריים, גם השואה.

בעברית, למילה 'קודש' יש *לפחות שני מובנים* עיקריים בהקשר המקראי (וזו לא אומר שאין עוד!): במובן של תיאור האלוהים, אנו משתמשים במילה קדוש כדי להצביע על דבר שהוא נשגב, שהינו נפרד לחלוטין מהעולם החומרי, שהינו אולטימטיבי בטוהרו ושניתן לשייך אותו רק לממלכה האלוהית.

במובן אחר, אנו משתמשים במילה קדוש כדי לציין משהו שהוקדש, הוגדר, הופרד ויועד למטרה נעלה כלשהי בעולם הזה, אך בכל זאת קשור למישור האלוהי. קיימות דרכים רבות בהן קדושה יכולה לבוא לידי ביטוי בעולם הזה. באופן מסורתי, קדושה נקשרת עם אדיקות דתית גדולה אך, כפי שראינו במאות השנים האחרונות, היא יכולה לבוא לידי ביטוי גם בדרכים אחרות כגון הקדשת חיי האדם לרווחתם של אחרים, לשיפור החברה, לבניית הקהילה ואומה, או אפילו לשימור הטבע.

כישראלים, אנחנו לפעמים שואלים את עצמנו (כפי שעושים האנטישמיים והחרדים)⁴⁸ האם יש לנו זכות קיום כאן. בשלב השני (פיתוח תרבות וממשל עצמי), אנחנו מגדירים את עצמנו כאומה עם כל הקשיים של ממשל עצמי ועם כל הפגמים של חברה מודרנית.

האם הציונות יכולה לשגשג רק באמצעות קיומה של מדינת ישראל עצמה?⁴⁹ במילים אחרות, בעוד שקיומה חיוני להמשך תפקידה כמקום מקלט והגנה, האם הנצחת המדינה היא המטרה הסופית של הציונות, או שמא קיימת מטרה נעלה ומרוממת יותר? היות ויש לנו חברה מודרנית עם תיאטרון ואומנויות, ועם צבא חזק, האם ניתן לומר שהגענו לתכלית הסופית שלנו כיהודים בעולם? האם עלינו להיות מדינה כמו כל מדינה אחרת, עם אלופים אולימפיים, משוררים וכוכבי קולנוע, מאפיונרים, פוליטיקאים מושחתים ואנשים מכורים לסמים?⁵⁰ או האם אנחנו צריכים למצוא את דרכנו לייסוד של קדושה, בכל דרך בה נרצה להגדיר אותה?

האם קדושה זו תמצא את מימושה רק בדרך של הקמת בית מקדש שלישי או בדרך של כיבוש הארץ המובטחת האידיאלית? האם קדושה זו דורשת רק התגלמות פיזית כאמור, או האם היא דורשת מאיתנו, כעם וכחברה, לגלות לעולם ולהקרין כלפי חוץ מאפיינים של עם גדול ושל חברה גדולה?

אם כן, השאלה האם יש לנו זכות קיום כאן והמצווה להיות עם קדוש שזורות זו בזו. **האופן שבו אנחנו מגדירים קדושה הינו המפתח להבנת השלב השלישי של הציונות ולהגשמתו.**

בעוד שניתן לומר שהשלב הראשון של הציונות כמקום מקלט וכדרך להגנה עצמית, כבר מבוסס היטב בימינו, גם אם הוא נמצא בסכנה קיומית בכל רגע נתון, ושהשלב השני של הציונות נמצא בתהליך, כלומר ברמה

כנזכר לעיל, החרדים גם הם מודרניים במובן שהם חיים בעולם הזה, נהנים מיתרונותיו ומשתלבים, בכל מידה שהיא, בתוך החברה הכללית. בעוד שהם נוטים לחשוב על עצמם כיורשים היחידים של המסורת היהודית, בשום שלב בהיסטוריה היהודית לא הייתה קבוצה כה גדולה בתוך העם היהודי שסמכה לצורך רווחתה והגנתה על מה שסיפק להם המדינה ואחיהם היהודים. לכן, התרבות החרדית הנה עצמה תופעה רדיקלית מודרנית.

ראה הנספח לדיון על מי יכול להיות ציוני.

לפי מקורות שונים, דוח שדוד בן-גוריון אמר: "כאשר יהיו לנו גב יהודי, זונה יהודייה ורוצח יהודי, נדע שיש לנו מדינה"

https://www.hebrewcourseonline.com/wp-content/uploads/2018/10/lesson_3_last.pdf

מסוימת של מימוש, ניתן לומר במידה רבה של וודאות שהשלב השלישי נמצא רק בחיתוליו ועדיין רחוק מלהתממש.

בחזית המדע, ישראל הפכה למעצמה בחדשנות ובהבאת המצאות לידי מימוש לטובת האנושות כולה בתחומים כגון תקשורת, טכנולוגיה ורפואה. פרשן בריטי אחד, התייחס לעוצמה הטכנולוגיה של ישראל, והשווה אותה ל"הלום בים של בוך".⁵¹

בניגוד לתעמולה האנטי-ישראלית, הסטנדרטים האתיים של צה"ל מהווים דוגמה ומופת לעולם, וזאת למרות הקשיים הפרקטיים בהם הוא נתקל בלחימה והפרתם החריגה מדי פעם.⁵² בניגוד להאשמות בדבר רצח עם והפוטנציאל האמיתי של צה"ל להסב נזק, ישראל מיישמת כללי התנהגות בינלאומיים מוכרים המתייחסים למצבי לחימה ועושה את מיטב יכולתה להימנע מפגיעה באזרחים במצב בלתי אפשרי, לעתים קרובות גם במחיר של סיכון מוגבר לכוחותיה.

כקורבן של רצח העם המחריד ביותר בהיסטוריה, מרבית היהודים והישראלים מאמינים שללא ההגנה של צבא חזק שהתפתח בשלב הראשון, העם היהודי יהיה נתון לנצח למעשי רדיפה ורצח עם, אפילו כיום. קיימת חובה להביס כוחות שאינם פתוחים לאפשרות של פיוס. עם זאת, רוב היהודים מאמינים גם ששלום אמיתי יכול להגיע רק כאשר נמצא מכנה משותף עם אויבנו בהבנה שכל בני אדם נבראים בצלם אלוהים ושהם, במילותיו של תומס ג'פרסון: "נבראו שווים, וניחנו על ידי בוראם בזכויות מסוימות שלא ניתן לשלול מהם".⁵³

המקום שבו נושקות הדמוקרטיה והקדושה

יהדות הינה דת המקדשת את החיים ודוגלת באהבה. המילה אהבה מופיעה לעתים קרובות בסידורי התפילה ובטקסטים מקראיים. מסופר על הלל הזקן, שכאשר התבקש על ידי אדם ששקל גיור להסביר לו את היהדות 'על רגל אחת', השיב לו ואמר: "דעלך סני - לחברך לא תעביד (מה ששנוא עליך, אל תעשה לחברך). זוהי כל התורה כולה". ככזה, החוזה החברתי כולו תלוי ביהדות באמירת אמת ובאמון הדדי – האמונה שמה שרעך או עמיתך יגיד ויעשה הוא מהימן ואמין ושהחוק, כאמצעי חיוני לאכיפת האמון הזה, יגן עליך כל עוד אתה מציית לו ומקיים אותו.

ככל שהחברה מפקידה את הכוח בידי מוסדותיה כדי לאכוף את החוק, אלה המחזיקים בכוח כאמור, חייבים להיות כפופים בעצמם לחוק וחייבים לרכוש את אמונם של אלה המעניקים להם כוח זה וכן עליהם לשמור על האמון האמור. ברוך שפינוזה⁵⁴ היה הראשון להכיר בכך ולהסביר שכפרטים אנחנו מוותרים על חלק

⁵¹ Pat Condell, *Let's Blame the Jews*
<https://www.youtube.com/watch?v=elesXORjBps>

⁵² Col. Richard Kemp, Israel: The World's Most Moral Army
https://assets.ctfassets.net/qnesrjodf80/3Eo3mGQdYAYwu22W2wEQus/37d06bde6b68f0d90457cddd35eb90b1/kemp-israel_the_worlds_most_moral_army-transcript.pdf

⁵³ הכרזת העצמאות של ארצות הברית

⁵⁴ https://he.wikipedia.org/wiki/הכרזת_העצמאות_של_ארצות_הברית
Stanford Encyclopedia of Philosophy, **Spinoza's Political Philosophy**
האנציקלופדיה לפילוסופיה של סטנפורד
<https://plato.stanford.edu/entries/spinoza-political/>

מהאוטונומיה שלנו לטובת מוסדות המדינה על מנת לקצור את פירותיה של אמנה חברתית המספקת לנו ביטחון וחופש לרדוף אחר האני הטוב ביותר שלנו. גישה זו היוותה בסיס לתנועה אינטלקטואלית שהובילה בסופו של דבר למהפכה האמריקאית ולמהפכה הצרפתית ולהתפתחותן של רפובליקות דמוקרטיות ברחבי העולם.

בניגוד לכך, משטרים אוטוקרטיים אינם תלויים באמון השורר בינם לבין אזרחיהם, אלא בשימוש בכוח ובדיכויים. במשטרים אוטוקרטיים, היחיד אינו יכול לומר את האמת לשלטון, אלא בעלי השררה הם אלה שמכתיבים את "האמת", גם כאשר הם מפיצים שקרים גסים. משטרים כאלה שארגונם הוא מלמעלה כלפי מטה, אינם יכולים לסבול את חופש הביטוי או את חופש ההתכנסות משום שאנשים אינם סומכים על מוסדות המדינה או על זה. חברות כאלה תלויות ביד ברזל מלמעלה על מנת למנוע מהן להידרדר אל מצב של תוהו ובוהו.

ביחד עם מסורות עתיקות של מנהיגות העוברת בירושה מדור לדור, היהדות התפתחה במקביל לכך כדת בעלת שורשים דמוקרטיים עמוקים. הוכחות לכך ניתן למצוא עוד בימי משה רבינו ומרד קורח. שם, למרות העונש הכבד שהוטל על קורח ועדתו בזמן המרד, בני קורח נקלטו דורות לאחר מכן במסורת היהודית.⁵⁵ כאשר שמואל הנביא נתקל בדרישת העם להמליך עליו מלך, הוא ראה בכך חטא גדול: "לֹרַע הַדָּבָר, כִּי־עֲבִירִי שְׁמוּאֵל" (שמואל א ח:1). התורה עצמה, בהתייחסה לאפשרות של משיחת מלך על העם, הגבילה את סמכויותיו ואת עושרו (דברים יז:טו-טז). הסנהדרין, במהלך תקופת הבית השני ולאחריה, הייתה גוף מייצג אשר פעל הן על בסיס גיאוגרפי והן על בסיס פוליטי, שבו נשמרו וכובדו זכויות המיעוט. בית הלל ובית שמאי (גם כאשר המחלוקות ביניהם לפעמים הובילו לאלימות בין חסידיהם) אפשרו כיבוד של עמדות מנוגדות ואף לנישואין בין תומכי בית הלל לבין תומכי בית שמאי.⁵⁶ לאחר חורבן הבית השני, חכמי יבנה אפשרו ליהדות לשרוד ולשגשג בתפוצות באמצעות הכרה ב'מקדשים קטנים' (לימים נקראו בתי כנסת) בעלי סמכויות מבוזרות. התלמוד עצמו הינו גוף שבו באות לידי ביטוי דעות מכל הצדדים על נושא מסוים ואשר החלטותיו מתקבלות על סמך שכנוע ועל סמך ריבוי ראיות ודעות. ההלכה אשר הנחתה את החיים היהודיים באלפיים שנות גלות, התפתחה אף היא באמצעות מערכת מבוזרת של שו"ת, דיון ושיח עד שחכמי התורה הגיעו לקונצנזוס לגבי כל היבט והיבט המסדיר את חייהם והתנהגותם של יהודים. הציונות, כשלוחה של התאולוגיה היהודית, שמה דגש על התנהגותם של יחידים ועל אחריותו של כל אדם למעשיו. בעוד שהבדלי גישות חריפים אפיינו את הציונות לכל אורך עברה, וממשיכים להיות בקונפליקט תמידי וקשה בתוכה, הרי שהציונות כתנועת העם היהודי אינה דוגלת באידיאולוגיות מסוימות של ימין או שמאל, או של דת או חילוניות. במקום זה, על מנת להשיג את מטרותיה, שהן קיבוץ גלויות, וגיבוש העם היהודי ואיחודו, הציונות זקוקה לצורת

⁵⁵ Hope Bollinger, The Other Psalmists: **Who Were the Sons of Korach?** <https://www.biblestudytools.com/bible-study/topical-studies/the-other-psalmists-who-were-the-sons-of-korah.html>

⁵⁶ יש להשוות סבלנות זו עם המצב כיום, שבו כתות אורתודוקסיות מסוימות אוסרות על נישואין עם כתות אורתודוקסיות אחרות ושבן הרבנות הראשית מסרבת להכיר בטקסי נישואין הנערכים על ידי רבנים אורתודוקסים הנחשבים על ידה כבלתי כשירים, שלא לדבר על נישואין הנערכים על ידי זרמים לא אורתודוקסיים ביהדות.

<https://www.i24news.tv/en/news/israel/170025-180316-israeli-couple-defies-restrictive-laws-on-marriage-taking-issue-to-supreme-court>

ממשל-עצמי שתאפשר לכל מרכיבי העם היהודי חופש ביטוי, הגשמה עצמית ותרומה להמשך הפיתוח של תרבות העם ושלטונו.

הכרזת העצמאות של מדינת ישראל בשנת 1948 והקמת מוסדות השלטון הראשונים שלה משקפות הן את תרבות הטיעון והשכנוע היהודית והן את החתירה לפיתוח נורמות דמוקרטיות על ידי החלוצים ומייסדי המדינה. מאחר שהמייסדים האמינו שממשל דמוקרטי מבטא את הרצון הקולקטיבי של העם, שבו כל אחד ואחת נבראו בצלם אלוהים, הם גם האמינו שזו תהיה הדרך הטובה ביותר לנהל את חיי האומה, שתוביל לאושר מיטבי ולשלום, הן מבית והן בין העמים. גישה זו כלפי משטר דמוקרטי ויהודי בעל רשות שופטת עצמאית ובכלל זה פיתוח שירות ציבורי מבוסס כישרון (מריטוקרטיה) (מלבד כמה יוצאים מן הכלל, אך עם התקדמות מתמדת לקראת אידיאל זה) הייתה מאפיין מרכזי של שיטת הממשל בישראל מאז קום המדינה ואפשרה לה להתפתח למעצמה כלכלית וצבאית כפי שהפכה להיות כיום. בפיתוח משטר שכזה, עלינו למצוא את המקום שבו **תְּסֵד-וְאֶמֶת נִפְגְּשׁוּ; צֶדֶק וְשָׁלוֹם נִשְׁקָו** (תהילים פה:יא) ולהימנע מהפיתוי לקנאות קיצונית ולאלילות.

ברית הגאולה

מאמר זה נפתח בשאלה האם ניתן לסווג את הציונות כתאולוגיה של שחרור בדומה לזו של תנועות לאומיות וחברתיות אחרות. בבחינת שאלה זו, ניתחתי את המאפיינים של תאולוגיה ושל אידיאולוגיה על מנת לנסות לקבוע אם היא יכולה להתאים לאחת משתי קטגוריות אלו. המשכתי לחקור את הסביבה ההיסטורית והתרבותית שהולידה את התנועה הציונית המודרנית. בכך, הסתבר כי לא קל להגדיר את הציונות, אף שהיא מציגה מאפיינים של שתיהן – האידיאולוגיה והתאולוגיה – וכי אופייה של התנועה הציונית – בדומה לאופייה של היהדות עצמה – הוא ייחודי, במעמד משלו (*sui generis*), מבחינה אידיאולוגית, תאולוגית והיסטורית.

כתנועת שחרור לאומי, הציונות מבקשת לשחרר את העם היהודי מכבלי הגלות – על כל המאפיינים הנלווים של חוסר שורשים, נוודות ורדיפות – תוך ניסיון לחדש את החיים והתרבות היהודיים במולדתו העתיקה. בכך, הציונות חשפה **קונפליקטים ערכיים** רבים ברמה הבינלאומית, הלאומית (קרי, בתוך העם היהודי עצמו) וברמה האישית – הכל תוך כדי ניסיון להגדיר את עצמה ולהתגונן בפני השמדתה.

הנחת יסוד של האמונה היהודית הינה כי העם היהודי פגש אלוהים בהר סיני, הן אלה שנכחו באותו מעמד, הן אלה שטרם נולדו באותה עת, והן אלה שהצטרפו לעם היהודי לאחר מכן באמצעות גיור, וכתוצאה מהמפגש הזה, נכרתה עם העם היהודי ברית עולם אשר מהדהדת בתוך העם עד לעצם היום הזה.

על כל פנים, בין אם אנו מאמינים בקיום האל ובין אם לאו ובין אם התרחשה התגלות המונית במעמד הר סיני ובין אם לאו, האם לחתור לשותפות עמו או להמתין להתערבותו, **מימוש השלב השלישי של הציונות – בין אם נקרא לו שחרור ובין אם גאולה – תלוי בהתפתחותם ויישומם של השלבים הקודמים: שלב א' (היכולת להגן על האומה) ושלב ב' (האמצעים השלטוניים והתרבותיים לקיומה).** יתר על כן, ההצדקה לשני השלבים הראשונים תלויה במעורבות במאבק על השלב השלישי.

יש שישאלו מדוע ישראל צריכה להצדיק את עצם קיומה ולהפוך ל'אור לגויים' כאשר אותה שאלה לא נשאלת לגבי אף אומה אחרת. מדוע אין זה מספיק שיהיו לנו גבולות בטוחים, שתהיה לנו תרבות משלנו, כלכלה מודרנית ומשגשגת, והיכולת לטוס מדי פעם לחופשה בחו"ל כמה בני אדם נורמאליים? האם נוכל להימלט או להשתחרר מהברכה והקללה של 'עם נבחר' גם אם נרצה בכך?

דווקא משום שאנחנו עם מיוחד במינו – *sui generis* – כי שרדנו בגלות וחזרנו עם הזיכרון ההיסטורי שלנו, עם חי ושלם – אנחנו תובעים חזקה על ארץ זו ואנחנו ממשיכים להיאבק על מנת להגדיר את עצמנו מחדש כעם. האם הייתה אי פעם אומה שנביאה דיברו על תפקידה בקרב עמי העולם ודבריהם שימשה מקור להשראה עבור חלוציה אלפי שנים לאחר מכן?

חֲשֵׁף יְהוָה אֶת-זְרוּעֵ קִדְשׁוֹ, לְעֵינֵי כָל-הַגּוֹיִם; וְרָאוּ, כָּל-אֶפְסֵי-אָרֶץ, אֶת, יְשׁוּעַת אֱלֹהֵינוּ (ישעיהו נב:י)

אותו זיכרון היסטורי מעמיס עלינו נטל כבד. כיורשי מאה דורות של כמיהה לשיבת ציון, מוטלת עלינו המשימה למצוא את הדרך לאחד את עמנו המפוזר והמפולג, להגשים את ההבטחה לגאולה שניתנה במעמד הר סיני, ולהעביר את לפיד הצדק והקדושה (בכל דרך שנבחר להגדיר מושגים אלה) לדורות שיבואו אחרינו.

איש אינו יכול לומר בוודאות כיצד תיראה את הגאולה, הן מבחינת עם ישראל והן מבחינת תפקידו בגאולת האנושות כולה. עם זאת, נוכל לקוות שהיא תגיע, אולי כתוצאה ממאמץ אנושי ואלוהי משותף, תוך שילוב מאמצי העם היהודי על חלקיו השונים ועל תומכיו – הן בתוך מדינת ישראל והן מחוצה לה – באמונה משותפת ואחדות גורל.

אנחנו קדושים כאשר אנחנו מקדישים את עצמינו לצדק, להגינות ולסובלנות. אנחנו קדושים כאשר אנחנו משתחררים מכבלי הדוגמות והאידיאולוגיות המשעבדות ושוללים כל ביטוי של קיצוניות ועבודת אלילים. אנחנו קדושים כאשר אנחנו מקדישים את עצמנו לתיקון עולם ומושיטים יד לאלמנה, ליתום, לאביון ולבעל מוגבלות, לאנושות כולה ולכדור הארץ. נהיה האני הטוב ביותר כאשר אנחנו נותנים אמון באחרים, כשנהיה נדיבים ונגלה אמפתיה לרגשות הזולת. אנחנו קדושים בשעה שאנו עושים את כל הדברים הללו וכשאנחנו פועלים בהתאם לנורמות ההתנהגות והבהירות המוסרית הנדרשות ע"י התורה. הגאולה האמיתית תבוא כאשר אנחנו, כעם, נביא דברים אלה למימוש **בעולם הזה**, ולא בעולם הבא.

אחרית דבר: האם אכן נעשה זאת שוב?

בדילמה הנוכחית העומדת בפניה, מדינת ישראל מתמודדת עם אתגרי האיחוד והאפשרות הריאלית של חוסר יכולת לממש את ההבטחה שניתנה במעמד הר סיני ושל גלות מחודשת. העם היהודי עבר שתי גלויות גדולות בתולדותיו. על פי המסורת, הראשונה התרחשה בזמן בית המקדש הראשון כתוצאה מעבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים, בעוד השנייה התרחשה בזמן בית המקדש השני כתוצאה משנאת חינום. האם תהיה גלות שלישית קטסטרופלית נוספת, אולי האחרונה? האם גלות כזו תתרחש כתוצאה מיהירותו של מיעוט קנאי המונע על ידי אמונות אליליות של עליונות שכלית, מוצא גזעי ואתני, או בשל טענות לעליונות סוגים מסוימים של שמירת מצוות על פני צורות אחרות של עבודת האל והאנושות, או בשל פנטסיה על אידיאל של חיים במזרח אירופה במאה ה-17, או בשל העדפה של קדושת הארץ על פני קדושת החיים, או אפילו כתוצאה מאדישות רוב שאנן, של אנשים טובים אשר אינם עושים דבר?

גאולה אמיתית, ככל שתהיה, חייבת לכלול שחרור ממעגל הקסמים של כיבוש, התיישבות, שחיתות וגלות. כל אחד מאיתנו יכול להישאר נאמן לאמונותיו, אך שבירת מעגל הקסמים תחייב אותנו גם להשתחרר מהבלי האלילות על כל צורותיה, בידיעה ששום אידיאל, שום חזון אוטופי אינו נעלה לחלוטין על כל האחרים וכי הערכים המנחים אותנו חייבים להישקל כל הזמן ולבוא לידי ביטוי בתהליך דמוקרטי שבו כבוד הדדי וענווה יהיו בעלי מקום מרכזי במרחב הציבורי.

במילותיו של נשיא ארה"ב, אברהם לינקולן, שנאמרו בתחילתה של מלחמת האזרחים האמריקנית:

*הדוגמות של עבר שקט, אינן מתאימות להווה סוער. הרגע הנוכחי רחוק קשיים, ועלינו להתעלות - עם הרגע. כפי שהמצב שלנו חדש, כך עלינו לחשוב מחדש, ולפעול מחדש. עלינו להתנער מעצמנו, ואז נציל את ארצנו.*⁵⁷

היהדות מציעה מגוון דרכים או חזיונות גאולה. כל אחד מהם או שילוב שלהם, או אפילו אחד שטרם נתגלה לנו, יכול להוביל לגאולה. עם זאת, גאולה אמיתית יכולה לבוא רק כאשר נשתחרר מכבלי האמונות והתפיסות האליליות שלנו, לא כדי להתעלם מהן, היות ולא נוכל להתנער מהן לחלוטין, אלא כדי להכיר במגבלות של היכולות והאינטלקט שלנו. על מנת לעשות זאת, כל שנדרש מאתנו הוא לקחת צד אחד אחורה ולהכיר בכך שיש ערכים אחרים אותם צריך לקחת בחשבון, לכבד את דעות המיעוט, לבחון ולשקול אותם, ואז לפעול מתוך הבנה שכל המאמצים שאנו משקיעים תלויים בבעל המפתח, הממתין בצד השני של הדלת.

*רבות מְחַשְׁבוֹת בְּלֵב-אִישׁ; וְעֵצַת יְהוָה, הִיא תְקוּמָה.
(משלי יט: כא)*

ככמיהתו של העם היהודי למקום בטוח תחת השמש, כהתגבשות תרבותו באמצעות חופש הביטוי של שבטיו השונים במשטר דמוקרטי וסובלני, וכעם המסור לשיפורו ולחירותו, הן כפרטים והן כחברה – בהליכה בדרך זו, הציונות צריכה וחייבת להמשיך להוות הכלי שבאמצעותו יוכל העם היהודי להיגאל ושבאמצעותו יתברכו כל אומות העולם.

⁵⁷ אברהם לינקולן במסר השנתי לקונגרס האמריקאי ב-1 בדצמבר, 1862.
<https://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/congress.htm>

נספח: ארבע שאלות קשורות

המאמר מעלה ארבע שאלות משיקות אליהן אתייחס בנספח זה:

1. האם צריך להיות יהודי כדי להיות ציוני?
2. האם צריך להאמין באלוהים כדי להיות ציוני?
3. האם צריך לחיות בישראל כדי להיות ציוני?
4. האם צריך להאמין שמדינת ישראל מהווה התגלמות שאיפתו של העם היהודי לגאולה?

האם צריך להיות יהודי כדי להיות ציוני?

באשר לשאלה הראשונה, התשובה החד משמעית היא שלא. קיימות דוגמאות היסטוריות ועכשוויות רבות של ציונים שאינם יהודים, הן בישראל והן מחוצה לה, אשר שהצהירו על אהבת ציון ושעזרו בשיבת ציון באופן מעשי, ביניהם האנגלים ארתור בלפור, ליד ג'ורג' ואורד וינגייט.⁵⁸ יש גם דוגמאות עכשוויות רבות, ביניהן דאגלס מאריי ויוסף חדאד.⁵⁹ בדקו גם בדף זה.⁶⁰

האם צריך להאמין באלוהים כדי להיות ציוני?

גם התשובה לשאלה זו קלה יחסית. יהודים וישראלים רבים, שהינם אתאיסטים מושבעים מכל קצוות הקשת הפוליטית, מזדהים כציונים נלהבים.⁶¹

האם צריך לחיות בארץ ישראל כדי להיות ציוני?

התשובה לשאלה זו דורשת נימה קצת יותר עדינה. יש אנשים רבים בתפוצות שפועלים למען מדינת ישראל. למרות שאין להם כוונה להשתכן בארץ, או להיות חלק מהחברה שלה, הם תומכים בפיתוח המדינה באמצעות פעילותם, תרומותיהם או באמצעות תמיכה באלה שעושים זאת.

יש להדגיש כי האמונה בציונות אין פירושה בהכרח שה'אור לגוים' יהיה מוגבל רק לארץ עצמה או ליושבים בה. האוניברסליות של האתוס היהודי משמעה גם שהגאולה, לכשתבוא, תהיה בעלת תפוצה עולמית (דבר שאולי יכול להסביר את המוטיבציה של מי שאינם יהודים לתמוך במפעל הציוני).

להשלמת תשובה זו, יש לומר שעם כל הכבוד לאלה התומכים במדינת ישראל מבחוץ, האתגר האמיתי בתקומת העם היהודי הינו בעשייה – בהתמודדות עם המציאות היום-יומית של ישראל, בתרומה לשיח הלאומי ע"י ההשתתפות בו ובניסיון לבנות ולהיבנות על ידי השתתפות זו. במילים אחרות, השהייה בארץ אינה מהווה דרישה אבסולוטית אך היא מסייעת מבחינות רבות.

⁵⁸ https://he.wikipedia.org/wiki/אורד_צ27%אָרלס_וִינגֵיט

⁵⁹ https://he.wikipedia.org/wiki/יוסף_חדאד

⁶⁰ https://www.quora.com/Can-a-non-Jew-be-a-Zionist/answer/Michael-Safyan?ch=10&oid=76663290&share=7afe40dd&srid=uNjv8&target_type=answer

⁶¹ <https://www.quora.com/profile/Michael-Safyan>

האם צריך להאמין שמדינת ישראל מהווה התגלמות שאיפתו של העם היהודי לגאולה?

באשר לשאלה זו, יש להכיר בכך שלא כל היהודים מאמינים שהגאולה תבוא דרך מימוש הציונות ודרך קיומה של מדינת ישראל. בתפילת הרב הראשי, אשר נקראת באופן זה או אחר ברוב בתי הכנסת בישראל, יש התייחסות למדינה כאל 'ראשית צמיחת גאולתנו', כלומר, המדינה אינה בהכרח הביטוי הסופי של הגאולה. יהודים דתיים רבים, בעוד שהם תומכים במדינה, רואים בה קרש קפיצה לממלכה מחודשת לפי דין התורה, כלומר למשטר תאוקרטי.

יהודים דתיים אחרים, במיוחד אלה מהעולם החרדי, לא תמכו בהקמת המדינה ורבים מתנגדים נחרצות לקיומה. עמדה זו מבוססת על מדרש של רבי יהודה⁶² (במאה ה-3 לספירה) שעשה בו שימוש על מנת לשכנע את חסידיו שלא לעלות לארץ ישראל, אלא להמתין לאלוהים שישלח אותה הגאולה החלה. על מנת להפריך טענה זו מנקודת מבט מקראית ולהראות שעבודת העולם הזה הינה תוצאה של שיתוף פעולה (או מאבק) אלוהי-אנושי, יש להתייחס לדין ודברים בין אברהם לבין אלוהים על גורל סדום ועמורה, ל"עסקה" שכרת יעקב עם אלוהים בסולם בדרך לחרן ולמאבק שלו עם המלאך בדרך חזרתו ארצה, שם הוא קיבל את השם ישראל (כַּי־שָׁרִית עִם־אֱלֹהִים וְעַם־אֲנָשִׁים וַתִּקָּל). בעוד שדעות אנטי-ציוניות תיאולוגיות כאלה בקרב החרדים הופנו כלפי הציונות והמדינה לאורך מאתיים השנים האחרונות (בעוד בהם מקבלים את ההגנה ואת הסיוע של המדינה, במקרים רבים), הן לא שוללות את מטרות העל של הציונות בשלב השלישי – אלא רק את הדעה שהגאולה, בכל צורה שבה היא תבוא לידי ביטוי, לא תוכל להתממש ביוזמת בני אדם.

⁶² צוטט בכתובות קי"א: א'א (בתודה לרב גיל נתיב על ההפניה). ראו את הקישור הבא לדיון התלמודי השלם בנושא:
<https://www.sefaria.org.il/Ketubot.111a.1?lang=bi&with=all&lang2=en>

תודות

ברצוני להודות לרב ד"ר אבי קדיש, הרבה ד"ר סגלית אור, הרב ד"ר גיל נתיב ודוקטור ארי לוין על הערותיהם וביקורתם בהכנת המאמר, ולעו"ד דיאנה רוזנבוים, תיקי מרגולין Ph.D. וקרולין בן-ארי על עבודתן בעריכתו. אחריות לתוכן ולנכונות הרקע ההיסטורי ולדעות הנכללות במאמר הינה זו של המחבר בלבד.